

רצוא ושוב

שעריה זלר

בספרות החסידית מובא עניין ה'רצוא ושוב' בהסברים שונים, שלכולם צד משותף המתאר מצב שבו האדם נמצא, או תחושה שאותה חווה האדם בעבודת ה' שלו ובחיי היומיום.

תחילה אנסה לתאר בקצרה את המצבים השונים של תנועת ה'רצוא ושוב', ולאחר מכן אוכל להרחיב בהבאת הנהגות לכל אחד מהמצבים.

ראשית, תפיסת מושג ה'רצוא ושוב' כמציאות חיים קיומית ולא רק כמושג מטאפיזי שעוסק בענייני מלאכים (כמו בפסוק המקורי, יחזקאל) היא בתחושת האדם שהמציאות אינה יציבה. ההתקדמות שלי בעולם משתנה לפי תקופות ואני חווה עשייה של אותם המעשים בצורה שונה. ההשראה שאני חש, וההארה שאני רואה במציאות ובמעשיי, אינן עקביות. כל זה ללא יכולת להגדיר מדוע זה השתנה, מה הוביל לשינוי, ולמה אני חש כך. תחושה זו של חוסר יציבות חסרת הגדרה, מובילה להבנה שיש כאן משהו שהוא גדול ממני, תנועת חיים שצריך להכירה, וללמוד איך לחיות אותה או 'לרקוד אתה'.

הרצוא – מתואר בתור עלייה, השתוקקות, גילוי רצון, המלווים בהתלהבות. הרצוא הוא מצב של גדלות ודעת רחבה, שבה אני חווה את המציאות ואת חלקי בה בצורה מאירה. יש בהירות, אני מבין למה אני עושה מה שאני עושה, אני מרגיש בבית, במקום הנכון לי. החיים מלאים בנוכחות א-לוהית ברורה, אני נוכח במה שאני עושה ומתוך כך עשייתי מלאת חיים. זמני הרצוא הם זמנים של דעת א-לוהים, שבהם כל מעשיי נסוכים באור של השגחה, בהירות ומכוונות.

השוב – מתואר בתור ירידה, מצב של קטנות הדעת, חוסר בהירות בעשייה שלי, חוויה של חוסר ודאות. מעשיי אינם מאירים לי, אני לא נוכח בפעולותיי, ובמובן מסוים אני חש ניתוק, זרות וניכור כלפי המקום בו אני נמצא. הקב"ה נסתר ממני, איני מלווה בתחושת השגחה מתמדת, אלא שרוי בערפל. במצב כזה המעשים דורשים מאמץ גדול, ולעיתים אקט של כפייה ('איתכפיא'). פן נוסף של השוב שניגע בו בהמשך הוא של מנוחה לקראת הרצוא הבא.

ניתן לראות את המצבים הללו בפסקאות הבאות:

והנה בזמן הגדלות שיש בעולם, דהיינו שיוכל ללמוד ולהתפלל בדחילו ורחימו ויודע כי הוא מדבר עם המלך הגדול ומתדבק בו ית', אין תענוג גדול יותר מזה, והוא בחי' הגדלות. משא"כ בימי הקטנות שיש בעולם, אז צריך האדם מלחמה כדי שיוכל להתקרב אליו ית'.
להבין מהו קטנות ומהו גדלות. דרך משל, כשאדם יושב ולומד תורה שלא בהבנה אז הוא בקטנות, שאין שכלו שלם, אבל כשהוא לומד בהבנה ובהתלהבות אז הוא במדריגות גדלות, שמקושר במדריגות העליונים. וכן בתפלה ובכל מצוה שעושה האדם יש קטנות וגדלות.

כתוצאה מחוויית ה'רצוא ושוב' נגזרות ההתנהגות של האדם וצורת ההתמודדות שלו: אם ברצוא האדם נדרש לגדלות, להתלהבות ולדבקות בקב"ה, אזי בשוב הוא נזקק למאמץ ולעשייה סזיזיפית, לנשוך שפתיים על אף הקושי וחוסר ההארה. העבודה במצבים אלה הופכת פנימית יותר, כמו בדרשה הידועה על "להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות" (תהלים צב ג): בבוקר – בזמן שהמציאות מאירה לי אני שרוי בתוך מציאות של חסד ואיני נצרך לאמונה, אך בלילה – כאשר אני שרוי בחושך ובחוסר ודאות, אני נזקק לאמונה. עליי לפעול על אף הניתוק והניכור, ולתת אמן שגם בשלב זה של ה'לילה' הקב"ה נמצא.

תנועת רצוא ושוב – לכתחילה או כדיעבד?

אחרי שפגשנו בתנועת ה'רצוא ושוב' עולה השאלה: האם תנועה זו הכרחית? לכתחילה או בדיעבד? שאלה זו נשאלת במיוחד כלפי תנועת ה'שוב': האם זו נפילה או חלק מתנועה טבעית? כמו שנראה מהפסקאות הבאות, מצב ה'שוב' אינו נתפס בתור נפילה או שלב שלילי, אלא בתור מקום שחייבים לעבור דרכו בתנועת חיים בריאה, כדי למנף את ה'רצוא' בתנועה שלו.

והחיות רצוא ושוב, לפי שכל דבר מתלהב לשוב לרשו, ולכך ע"י אכילה ושתייה ועסק משא ומתן מעט שמבטל האדם מלימוד תורה ועבודת ה', אז נחה הנשמה מהתלהבותה ומתחזקת לשוב לדביקות יותר עליון. ובה יובן אמר ריש לקיש פעמים שבטולה של תורה זה יסודה, בסוד והחיות רצוא ושוב, והבן.

ענין החיות רצוא ושוב, כי הנשמה אחר שחוצבה ממקום קדוש ראוי שתתלהב תמיד אל מקום מחצבתה, ופן תתבטל ממציאיות, לכך סיבבה בחומר שתעשה ג"כ ענינים חומריים, כמו אכילה ושתייה ומשא ומתן וכיוצא, שלא תתלהב תמיד בעבודת הש"י בסוד תיקון וקיום הגוף עם הנשמה. וכן הוא במדרגות הספירות קטנות וגדלות [ודפ"ח].

כאן ניתן לראות שה'שוב' נועד לתת מנוחה לנשמה כדי לצבור כוח לעוד 'ריצה' כלפי שמיא. אפשר לפרש זאת כתנועת בדיעבד, מעין: 'לו הייתי יכול, לא הייתי עוצר לנוח. אבל נעבעך, זה המצב'. אפשר לפרש גם שאמנם תקופת ה'רצוא' היא תקופה של עלייה, השתוקקות ודבקות, אבל זה מתיש, ואף משכיח את האדם מגופו ומהעולם הזה (כמו שרואים בפסקה השנייה). מצב התיקון הוא המצב שבו יש גוף עם נשמה, אין לקב"ה רצון שנהיה תמיד במצב של רצוא. אין משמעות לעולם הזה אם נהיה תמיד במצב של דבקות, קירבה ובהירות, כמו שומר ה"מי השילוח" לקוצקער: 'לקב"ה יש די מלאכים, אנחנו צריכים להיות בני אדם'. הייחודיות של העולם הזה היא דווקא בשילוב בין השניים, דווקא כאשר הנשמה שורה בתוך הגוף, ועלולה להימשך על ידו כלפי מטה. דווקא כשהאדם חווה תקופות של כבדות ונמיכות קומה, שבהן הוא רק שואף לתת מעוף לנשמה שלו, להידבק בקב"ה ולחיות בתודעה ודעת

רחבה, זהו השילוב הרצוי. על כן ה'שוב' אינו נפילה או דבר שלילי, אלא חלק מהמציאות כפי שהקב"ה רוצה בה, וחלק מהמאמץ שאנו צריכים לעשות בעולם הזה.

ניתן לראות צד נוסף לעניין בפסקאות הבאות:

כשאדם בימי קטנות בענין תורתו ועבודתו יתברך ואחר כך כשבא לימי הגדלות שהוא התענוג בתורתו ועבודתו יתברך שמו, נמשך יתרון האור מכח זמן החושך כמו ששמעתי זה ממורי זלה"ה:
 עוד י"ל והחיות רצוא ושוב, כי תענוג תמידי נעשה טבע ואינו תענוג, לכך האדם עולה ויורד בעבודת הש"י כדי שיהיה לו תענוג שהוא עיקר עבודת הש"י.

יש כאן הסבר אנושי וטבעי מאוד, בנוסח 'יתרון האור מן החושך'. האדם אינו מסוגל להיות מלא בהכרת הטוב לאורך זמן, ולכן ה'תענוג', כאשר הוא תמידי, אינו נחשב עוד כתענוג עבור האדם. נראה לי שצריך לפרש את ה'תענוג' כאן בתור אותה תחושת קרבה ודבקות בקב"ה, איזו בהירות הנסוכה על חייו של האדם בזמן מן הזמנים. התחושה הנפלאה הזו, מלאת הכרת הטוב על המצב הזה שאינו מובן מאליו, נובעת ישירות מתוך שלפני כן (ואולי זה המצב הבסיסי של האדם) היינו שרויים בחשכה. אני חושב שניתן לראות זאת בחיים שלנו ושל הסובבים אותנו. רבים הזמנים של עשייה סיויפית על פני זמני ההארה, רבות תקופות אי הוודאות מאשר הבזקי הבהירות באפלה, וכך ניתן להבין את חשיבות ה'שוב'.

אולם קשה לי לקבל זאת בלב שלם, מכיוון שכך נשארת ההרגשה שה'שוב' הוא בדיעבד. אילו היו לנו איכויות אנושיות טובות יותר, אזי לא היינו חייבים לעלות לרכבת ההרים הזו שאינה עוצרת לרגע. לכן אנסה לקשר את התובנה הזו למה שאמרנו לעיל: המצב האנושי בעולם הזה לפי רצון הש"י הוא שילוב של גוף-נשמה, שבו האדם מנסה מתוך הווייתו החומרית להעפיל מעבר לגבולותיו ולחוש את קרבת ה' והשגחתו (בין בצעד אקטיבי ובין ברגעי השראה). לפיכך רגעי ה'תענוג' האלה, של התגלות הקב"ה בחיינו הפרטיים, מקבלים את טעמם דווקא מתוך המציאות היומיומית שאינה חדלה לעולם -

יתרון האור רק לאחר החושך. על כן אנו מוצאים פה ביטוי נוסף לתנועת ה'רצוא ושוב' בחיינו.

אין לדבר סוף?

לאחר שנגענו בתנועת ה'רצוא ושוב' כתנועת חיים מובנית, אנו נפנים לשאלה המתבקשת – האם יש לזה סוף? האם האדם יבוא על מנוחתו בשלב כלשהו, או שתנועה זו תמשיך לטלטל אותו עד סוף ימיו? האדם באופן פשוט שואף להגיע למנוחה, למישור, ולכן גם לאחר הנחות היסוד שהנחנו כאן, השאלה נותרת.

בפסקה הבאה הבעש"ט מתאר מודל של קירבה וריחוק בשלושה שלבים: 'גדלות ראשון-קטנות-זיווג'.

הקב"ה נקרא איש, שהוא איש מלחמה, וישראל נקראין אשה. וז"ש האשה נקנית לבעלה, שיהיו נקראין אשתו כביכול, בג' דרכים. א' בכסף, בחי' חסד, ימי החסד, שהקב"ה מסייעו בחסדו הגדול בתחלה, ואז כוסף וחושק ומתלהב בתורתו ועבודתו ית', וזה נק' גדלות ראשון. ואח"כ נסתלק זה, ונק' ימי הקטנות, וגם שאינו כוסף וחושק, מ"מ על צד ההכרח צריך לדבק את עצמו בשטר, שהם אותיות הכתובים בספר שנק' שטר, בין באותיות התורה בלימודו, ובין בתפלה, [כאשר קבלתי ממורי הבעש"ט זלה"ה זה שיש סגולה כו'], עד שיחזור אח"כ להתענג בו ית' ע"י שבאו המוחין בתורה ותפלה, שנק' בביאה, שהוא זיווג ב' הנ"ל.

שלבי התהליך שמתאר הבעש"ט הם:

- א. הקב"ה עוזר לאדם ומעורר עליו חסד ואהבה, והאדם נענה וחס כיסופים ורצון (במשל: התאהבות ונישואין). שלב זה נקרא 'גדלות ראשון'.
- ב. החסד מהשלב הקודם מסתלק, האדם נשאר ללא כיסופים ורצון, ועושה דברים מתוך הכרח (במשל: מקיים את הנישואין מתוך חיוב הכתובה). מצב זה הוא של 'דין' נקרא 'ימי קטנות'.
- ג. התענוג חוזר מתוך עיון בתורה או תפילה ב'אתכפיא', ונוצר חיבור מחודש הנקרא 'זיווג'.

פה התהליך מתואר בצורה תכליתית המכוונת למטרה סופית, שבה יש חידוש קשר, נחת ותענוג של זיווג מחדש, אך עינינו הרואות שאין זה כך בחייו. מי שמתבונן על מהלך חייו, ומזהה תהליך כזה שחווה פעם, יכול להעיד שזו לא הייתה התחנה האחרונה. כך בנוגע למשל, חיי הנישואין, יעידו זוגות נשואים שאין זה תהליך חד פעמי, וכך גם בנמשל – עבודת ה'.

לכן אני רוצה להציע שגם כאן אין כוונת הבעש"ט שזהו תהליך סופי, אף שהוא אינו מזכיר זאת במפורש. ארחיב על הנקודה הזאת דרך פסקה של ה'מאור עיניים' שמביא את העיקרון הזה ומפתח אותו:

והענין כי יש באדם הגשמי ענין בחינת עיבור ראשון ועיבור שני, גדלות ראשון וגדלות שני... והנה אף על פי שנכנס לכלל גדלות מכל מקום אין זה גדלות אמיתי שהרי חוזר ונופל מן הדעת כי שבע יפול צדיק וקם וחוזר אל הדעת ונקרא גדלות שני אך זה הגדלות שני אמיתי איננו שלם אצלינו שהרי תמיד צריך ליפול מזה ולחזור לדעת שני ולעתיד לבוא יהיה גדלות שני שלם אמיתי ומלאה הארץ דעה את ה'...

המאור עיניים מתאר כאן תהליך אחר. בחלק שעליו דילגתי הוא מאריך על התפתחות האדם הגשמית והתבגרותו בכמה שלבים: עובר ברחם אמו (עיבור ראשון); (2) לידה עד גיל בר מצווה (גדלות ראשון); (3) נפילה או תהליך ההתבגרות (עיבור שני); (4) קניית דעת של בגרות (גדלות שני). לכאורה היה ניתן לעצור בזה, האדם הגיע לבגרות ועומד על מקומו, אבל אין זה כך – "שהרי תמיד צריך ליפול מזה ולחזור לדעת שני". התהליך הזה חוזר על עצמו פעם אחר פעם. שלב ה'עיבור' כאן מקביל לשלב ה'קטנות' אצל הבעש"ט, אך כאן הוא שלב של התבשלות, צמיחה פנימית והתפתחות. כמו העובר ברחם במוכן הפיזי, כך הנער המתבגר וכך גם בחיים הבוגרים. האדם נמצא בתהליך מתמיד של גדילה, כל שלב שאליו הוא מעפיל מהווה גדלות חדשה, וכל גדלות אינה שלימה וסופית. האדם צריך לחזור ל'עיבור', קרי תקופה של קטנות שבה הוא מתפתח בצורה פנימית, כדי לפרוץ קדימה עוד שלב. כך זה מתכתב עם עניין ה'רצוא ושוב' כפי שדיברנו עליו לעיל: יש שלב של גדלות שבה יש 'דעת' רחבה, ועל ידי ה'דעת' הזאת מגיעות תחושות של השגחה,

נוכחות, קירבה ועוצמה, אך אין זה מצב סטטי. יש צורך לחזור ולהיות עובר, להיכנס לתקופה של 'דגירה', תקופה פאסיבית המצמיחה בנפש פנימה את הרגע הבא של הגדלות.

רק לעתיד לבוא, כשישתנו 'חוקי המשחק' של המציאות שבה אנו חיים כיום, יהיה אפשר לדבר על מצב אחר, מצב שבו כל אחד יכול להצביע באצבעו ולומר "הנה אלוקינו זה", כי "מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים". אך כל עוד אנו חיים בעולם הזה, שבו אנו שרויים בשילוב הזה של נשמה וגוף, השתוקקות וכבודות, אנו נמצאים בדפוס חוזר זה של גדלות ועיבור, 'רצוא ושוב'.

המתקת הדינים בשורש רצוא ושוב

על אף הדברים האחרונים, ניתן עדיין להרגיש תסכול מחוסר ההתקדמות שבמציאות כזו. מציאות שמובנית על כך שמה שאני משיג אינו נשאר, ואני נאלץ להתגלגל, להיסחף ולהיסחב מעלה-מטה בתנועה האינסופית הזו שאפשר לקבל ממנה בחילה. אולם גם כאן אני רוצה להציע הצעה, שאינה בגדר חידוש, איך לקרוא את המציאות הזו אחרת.

אני חושב שאין צורך להבין את המעגל הזה בתור מעגל סגור, שהרי אנו רואים שהתורות החסידיות מדברות בשפה של מדרגות. יש התקדמות, יש שלב שהוא מעל לשלב הקודם, ובכל זאת אני חוזר לעיבור כל פעם. לכן צריך להבין את המבנה בתור ספירלה: אכן אנו נמצאים במעגלים חוזרים ונשנים, אבל איני דורך באותו מקום פעמיים, כל פעם אני נמצא סיבוב אחד מעל המקום בו הייתי לפני כן. אני חוזר ו'מתעבר', אבל לא באותו מקום שבו הייתי בעיבור הקודם. זהו עיבור שני, ולא אותו עיבור ראשון. תנועת החיים הבסיסית שלנו היא כזו, ואין לנו היכולת להשתחרר ממנה, אבל אל לנו להתייאש מהתחושות הדומות שפוקדות אותנו וממצוקות שנשנות בחיינו, אלא לראות את ההתקדמות בתוך המציאות הזו.

אולי המפתח לכל זה, נמצא בפסקה הבאה :

שמעתי ממורי על ביאור פסוק "אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפיי", כי החיות רצוא ושוב, וחיות האדם הוא בסוד קטנות וגדלות, וכאשר יתן דעתו לידע שהוא בקטנות ע"י דעת זה נמתקים הדינים בשרשן.

הסוד ל'המתקת הדינין בשרשם' הינו מודעות. אם אני מודע למקום שבו אני נמצא, אז אני יכול להתחיל לכוון את המעשים שלי והיחס שלי לפי המיקום. אם אני מודע למושג ה'רצוא ושוב', מודע לתנועת חיים זו, אז אני מודע לשורש, ומתוך כך אני יכול גם 'להמתיק מהשורש'. כאשר איני נטפל לביטוי החיצוני והקשה של נדנדת הגדלות-קטנות, אני יכול להתמסר לתנועה הזו, ללמוד אותה ולחיות אתה. אני לומד לקרוא את מפת 'מצבי הצבירה של חיי' ולהתנהג על פיה בצורה מתאימה. כך לא אפול למצוקה של תסכול וכאב מתקופות של קטנות ולא אנסה ללכת ראש בקיר, ומאידך גיסא לא אחשוב שכאשר הגעתי לפסגת 'גדלות' נגמר הסיפור ואפשר לנוח על זרי הדפנה. המודעות מאפשרת חיים בתוך הטלטלה הזו, מאפשרת לי 'לרכב' על גבי הגלים ולא לטבוע בתוכם, להתערסל בנדנדה ולא לחטוף בחילה. יהי רצון שנזכה להתבונן בחיינו בעיניים שנותנות אמון בתנועה המתמדת, ושנצליח להתמסר לחיים שכאלה מתוך מודעות.